

MAČ U LITURGIJI

Ana-Maria Žura

studentica V. godine Filozofsko -teološkog studija
Katolički bogoslovni fakultet u Splitu

UVOD

Ako se osvrnemo na ljudsku povijest, primijetiti ćemo da je čovjek biće koje je oduvijek čeznulo za nečim što je veće od njega samog. S druge strane, taj isti čovjek pokušavao je ovladati okolinom u kojoj je egzistirao. Već su ljudi prvih kultura prema metalima osjećali strahopoštovanje, u nekim narodima postojalo je uvjerenje da je željezo palo s neba, dok u drugim kulturama pronalazimo tradiciju da ono nastaje iz božanskog ili polubožanskog bića. Zanimljivo je da su prastanovnici Zemlje žrtve prinosili božanstvu i metalima.¹ Ljudska vrsta s vremenom je ovladala svime što je priroda pružala te je tako nastalo i prvo oružje, koje treba tumačiti kao činjenicu pod vidom kulturološkog jezika. Vidimo da svako vrijeme nosi svoja obilježja pa tako i srednji vijek. U ovom razdoblju očita je ljudska želja da se obrani pravovjerje. Javljuju se ratovi u ime vjere koja se štitila pisanom riječju, ali i oružjem. S vremenom mačevi su se integrirali u umjetnost, stil života i u liturgiju. Da bi razumjeli pojavu mača u liturgiji, trebamo obratiti pažnju na sve njegove aspekte. U prvom dijelu rada obrađuje se utjecaj željeza na čovjeka kroz religiozni vid, zatim mač kao element prožet raznim simbolima, ali i on sam kao općeniti simbol. U drugom dijelu razrađena je pojava mača u obredima kroz pisane izvore i inskripcije na oštrici tipa *Benedictus*. Cilj je ovog rada s povijesno-teološkog i kulturološkog aspekta razumjeti integraciju oružja u određene sfere ljudskog života pa tako i u liturgiju.

1. ŽELJEZO U LJUDSKOJ KULTURI

Željezo (lat. *ferrum*) i njegovo obrađivanje najznačajnije je materijalno otkriće u ljudskoj povijesti. Najstarija riječ koja bi označavala željezo dolazi iz kulture Sumerana, a glasi *AN-BAR* (*nebeski metal*), čiji piktografski znakovi označavaju 'nebo' i 'vatra'. Stoga nas ne treba iznenaditi činjenica da je čovjek vjerovao da je željezo palo s neba. Radi se o meteorskom željezu koje pronalazimo u raznim kulturama.

¹ Usp. Mircea ELIADE, Alkemičari i kovači, Zagreb, 1983., 15, 25-26, 75-77.

Ono se obrađivalo na sličan način kao i kamen, što se znatno razlikuje od obrade rudače. Nakon njegova otkrića, čovjek je osim s nebeskom svetošću bio upoznat i sa zemaljskim darovima kojima je s vremenom ovladao. Time se polako otvarao put prema željeznom dobu. Prije nego što se dogodila „željezna revolucija”, čovjek je rabio metale u duhovne svrhe, a najinteresantnija je žrtvovanje.² Žrtva (*sacrificium*, od *sacer* ‘sveto’ i *facere* ‘činiti’) bitno se razlikuje od prinosa. “Prinos se može definirati kao svaki čin u kojem se nešto prikazuje nadnaravnom biću, a žrtva je prinos koji prati obredno usmrćivanje predmeta prinosa.”³ U mitovima drevnih kultura pronalazimo fenomen žrtvovanja ljudi kovačkim pećima. Babilonci su imali obrede posvećene metalima, te su peć poistovjećivali s maternicom.⁴ Željezu se u srednjem vijeku također pridavala pažnja, ali pod vidom oružja i ratovanja. Potvrda za to su brojne iluminacije u kodeksima, arheološki nalazi, ratovi, ali i zainteresiranost ljudi srednjeg vijeka za metode ratovanja u antici. Postoje brojni rukopisi koji su datirani u 11. i 12. stoljeće, a zapravo su prepisana djela antičkih autora te obrađuju vojne opsade.⁵

2. MAČ KAO SIMBOL

Mač definiramo kao hladno oružje za udaranje i ubadanje čiji je izgled varirao tijekom stoljeća.⁶ Glavne dijelove mača čine oštrica, žlijeb i balčak koji se dijeli na nakrsnicu, rukohvat i jabuku (*pommel*). Navedeni elementi imaju svoju zasebnu tipologiju koja služi kako bi se oružje preciznije datiralo.⁷ Kada govorimo o mačevima, ne možemo izostaviti kovački zanat koji se smatrao tajnim umijećem. Mač je trebalo znati izbalansirati, učiniti ga laganim i vizualno lijepim. U germanskoj tradiciji kovač je bio sljedbenik kraljevskog i božanskog znanja, stoga se s vremenom pojavljuju pečati radionica. Time se željela postići autentičnost, ali i dati jedna vrsta jamstva: uz pomoć pečata točno se znalo gdje je oružje izrađeno i koji ga je kovač izradio. Ipak, ako danas istražujemo pečate, trebamo biti oprezni jer su u srednjem vijeku istovremeno izrađivane i krivotvorine, stoga nemamo jamstvo da je mač s određenom oznakom zaista djelo izvorne radionice.⁸ Osim kovačkih oznaka treba spomenuti i simbole koji su zastupljeni na oružju i zaštitnoj vojnoj opremi. Važno je znati da nam

2 Usp. Isto, 15-21.

3 Joseph HENNINGER, “Žrtva”, u: Mircea ELIADE (ur.), *Rječnik simbola*, Zagreb, 2021., 163.

4 Usp. Mircea ELIADE, *Alkemičari i kovači*, 73, 79.

5 Usp. Konstantin NOSSOV, *Ancient and medieval siege weapons*, Connecticut, 2012., 65.

6 Usp. Marija ŠERCER, *Staro oružje*, Zagreb, 1971., 26.

7 Usp. Ewart OAKESHOTT, *A Knight and His Weapons*, Pennsylvania, 2008., str. 57.

8 Usp. Milan pl. PRAUNSPERGER, *Oružje starih Hrvata*, Zagreb – Solin, 2020., 31, 33, 87.

kovački pečati⁹ govore o mogućem mjestu izrade, a simboli o vlasniku mača, odnosno njegovim uvjerenjima ili obitelji iz koje potječe. Razlika je očigledna zbog činjenice da se kovački pečati, kao jamstvo kvalitete, počinju pojavljivati u 13. st., a simbole kao religijske oznake nalazimo neovisno o navedenoj kovačkoj tradiciji. Većina simbola svoje korijene vuče iz poganskih vjerovanja i pretkršćanskih religija koji su kasnije prilagođeni kršćanskom nauku.¹⁰ Uz sve navedeno trebamo obratiti pozornost i na imena ugravirana na mačevima. U vikinškoj tradiciji nalazimo nazive kao što su: ‘zmija rata’, ‘Odinov plamen’, ‘baklja krvi’, itd. Iako se radi o oružju korištenom između 700. i 1100. godine, trebamo imati na umu da su vlasnici većinu svojih mačeva prilagodili novijem oružju. Imamo primjere da se vikinško oružje iz 7. stoljeća koristilo u 16. stoljeću samo u prilagođenom obliku. Zato bi pri smještanju oružja u njegov kontekst trebalo obratiti pažnju što ono govori o sebi.¹¹ Invokacije Boga također se pojavljuju na oštrici nekolicine mačeva. Ova će tema biti detaljnije obrađena u idućem poglavlju jer su same invokacije usko vezane uz liturgijske čine.

Sve do sada navedeno pokazuje da se oružju pridavala velika važnost. Ono je označavalo statusni simbol, ali je u sebi uključivalo i teološke i kulturološke oznake. U umjetnosti srednjeg vijeka oružje dobiva veliku važnost. Obratit ćemo pozornost na ilustracije iz 13. stoljeća poznatije pod nazivom *Morgan Bible*. Rukopis je nastao u Parizu, a prikazuje dijelove biblijskih knjiga, točnije: Postanak, Izlazak, Jošuu, Sudce, Rutu i Prvi i Drugu knjigu o Samuelu. Autor prikazuje Pariz kao Jeruzalem, a Francuze kao izabrani narod. Do danas je pronađeno 43 folija knjige koji se čuvaju na više lokacija. Ilustracije prenose fabulu 13. stoljeća, kao poduku o viteškom ponašanju.¹² Osim što služi za analiziranje viteške opreme, navedeni rukopis puno toga govori i o shvaćanju viteštva u srednjem vijeku. Mač je postao jedna vrsta zaštite protiv nevjernika, a time i protiv grijeha. Vikinški mač s kratkom nakrsnicom izmijenjen je tako da podsjeća na križ, njegova dvobridna oštrica bila je namijenjena za obranu, jedna strana branila je siromahe koje ugnjetavaju bogataši, a druga strana služila je kako bi branila slabe od

9 Do danas nije objavljena ni jedna sveobuhvatna studija o obilježjima na oružju, pa tako ni o simbolima. Najopsežniji popis oznaka je onaj Edwina J. Bretta iz 1894. Usp. Edwin J. BRETT, *A Pictorial and Descriptive Record of the origin and development of Arms and Armour*, London, 1894.

10 Usp. Dora BOŠKOVIĆ – Damir DORAČIĆ, *Mačevi viteškog doba u Hrvatskoj. Mačevi razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u zbirci oružja Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 2009., 24-26.

11 Usp. Ian PEIRCE, *Swords of The Viking Age*, Woodbridge, 2002., 2-3.

12 The Morgan Library and Museum (dalje: MLM), *Medieval and Renaissance Manuscripts* (dalje: MRMSS), *The Crusader Bible*, MS M.638, fol. 36r. Usp. <https://www.themorgan.org/collection/Crusader-Bible, The Crusader Bible>, (10. 12. 2021.).

jakih.¹³ U srednjovjekovnim *povijesnim inicijalima*¹⁴ također se pojavljuje lik viteza kojem biskup uručuje križ. Znanstvenici tvrde da se radi o činu koji je formalno ušao u liturgiju u 12. stoljeću, a usko je vezan za hodočasničku tradiciju. Hodočasnici bi prije svog odlaska u Jeruzalem obredno primali križ, u ovom slučaju je to vitez koji odlazi u sveti rat.¹⁵

3. MAČEVI U LITURGIJI U PISANIM IZVORIMA

Upotreba mača u sklopu obreda vidljiva je u viteškoj inicijaciji srednjeg vijeka. Što sama inicijacija znači za onoga koji je vrši najbolje se očituje u njenoj definiciji. Ona je “skup obreda i pouka čiji je cilj proizvesti radikalnu promjenu religijskoga i društvenog stanja osobe koja se inicira.”¹⁶ To možemo pripisati još jednoj karakteristici srednjeg vijeka, a to je “ljubav prema ceremoniji”.¹⁷ Ako je vjerovati Oakeshottu, u 12. stoljeću inicijacija se odvijala u Crkvi tijekom misnog slavlja. U noći prije primanja u viteški red vitez bi bio okupan u vodi, zatim svečano odjeven za obred. Cijelu noć proveo bi u kapeli, u ležećem položaju tako da su mu ruke bile uperene prema oltaru. Ujutro bi uslijedila sveta ispovijed, a potom, za vrijeme misnog slavlja, predao bi svoj mač svećeniku. Nakon izrečenog blagoslova, svećenik bi mu uručio mač, a ostali pripadnici viteškog reda odjenuli bi ga u punu vojnu opremu. Naposljetku, vitez se morao zakleti da će izbjegavati određena zlodjela, te da će svaki dan biti prisutan na euharistiji.¹⁸ Ipak, problem ovog navoda je što autor ne daje izvor na kojem temelji spomenutu inicijaciju.

Usto, postoji pjesma iz 11. stoljeća, pronađena u Njemačkoj, koja svjedoči o upotrebi mača u sakramentu ženidbe. O njoj je pisala i znanstvenica Ellis Davidson.¹⁹ Pjesma govori o čovjeku po imenu Ruodlieb koji dogovara brak za svog rođaka. Oakeshott u sklopu svog istraživanja o oružju na temelju Ruodlieba i još nekoliko pisanih izvora iz 11. i 12. stoljeća opisuje ceremoniju. Za vrijeme obreda vjenčani prsten stajao bi na

13 Usp. Ewart OAKESHOTT, *The Archeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to The Age of Chivalry*, Woodbridge, 1994., 200.

14 U kodikologiji, pomoćnoj povijesnoj znanosti koja proučava nastajanje rukopisa, postoji nekoliko vrsta inicijala. Slova čije ukrasne ilustracije prenose sadržaj teksta nazivaju se *povijesni inicijali*.

15 Usp. William C. JORDAN, “The rituals of war: Departure for Curisade in Thirteenth-Century France”, u: William NOEL – Daniel WEIS (ur.), *The Book of Kings. Art, war and the Morgan library's Medieval Picture Bible*, London, 2002., 100.

16 Mircea ELIADE, “Inicijacija” u: Mircea ELIADE (ur.), *Rječnik simbola*, Zagreb, 2021., 163.

17 Dora BOŠKOVIĆ – Damir DORAČIĆ, *Mačevi viteškog doba u Hrvatskoj*, 14.

18 Usp. E. OAKESHOTT, *The Archeology of Weapons*, str. 189-190.

19 Usp: ELLIS DAVIDSON, “The Ring on the Sword”, u: *Journal of the Arms and Armour Society*, 11 (1958) 10, 1.

križnici mača, tako da je svaka oštrica uperena prema sudioniku sakramenta, odnosno jedna strana prema ženi, a druga prema muškarcu. Svećenik bi blagoslivljao prsten i na taj bi način muškarac i žena stupili u brak.²⁰ U izvoru se jasno dovodi u pitanje autentičnost spomenutog obreda jer je sama pjesma prožeta alegorijama, stoga i obred može biti jedan vid autorove maštovitosti. Ukoliko se osvrnemo na srednji vijek i priče nastale u njemu, vidjet ćemo tendenciju autora za bajkovitim pripovijedanjem. Dobar primjer maštovitosti nalazimo u dijelu *Perzival*. Radi se o priči iz 13. stoljeća u kojoj mladi momak, imenom Parzival, pokušava pronaći Sveti gral da bi pristupio viteškom redu.²¹ Kao što je *Morgan biblija* slikovito prenosila poruku o viteškom ponašanju, tako je Ruodlieb, kroz likove, prenosio poruku o shvaćanju samog viteštva.²² Stoga sve zaključke na temelju srednjovjekovnih priča moramo uzeti s rezervom. Nakon kratkog pregleda pisanih izvora koji spominju mač u liturgijskom činu, osvrnut ćemo se na invokacije Boga na samim oštricama. Riječ je o mačevima tipa *Benedictus*. Ovu temu opsežno je obradio Leon Marek, koji je istražujući natpise i liturgijske knjige došao do dokaza o upotrebi mačeva u liturgiji.

4. MAČEVI TIPRA BENEDICTUS I NJIHOVA POVEZNICA S LITURGIJOM

Pod mačeve ovog tipa podrazumijevamo primjerke koji imaju navedenu inskripciju, neovisno o njihovoj tipološkoj pripadnosti. Do danas je pronađeno 12 mačeva s *Benedictus* invokacijom, a datiraju se od 8. do 14. stoljeća.²³ Riječ je o Davidovom psalmu "*Benedictus Dominus Deus meus qui docet manus meas ad proaelium, et digitos meos ad bellum*"²⁴, koji je ugraviran na oštrici ili nakrsnici. Uzimajući u obzir liturgijske tekstove kao što je *Pontificale Romanum*, autor dolazi do zaključka da su upravo ovi tipovi mača korišteni u liturgiji. Prema zapisima, za vrijeme blagoslova mača vitez bi izgovorio Davidov psalam, dok u drugim liturgijskim knjigama za isti čin pronalazimo molitve koje su aluzija na psalam 144. Ukoliko su spomenuti navodi točni, David je bio model svakog viteza. Podrijetlo ovog čina krije se u obredu krunjena u 9. i 10. stoljeću, koji se kasnije manifestirao i u viteškim obredima.

20 Usp. E. OAKESHOTT, *The Archeology of Weapons*, 200.

21 Usp. Wolfram von ESCHENBACH, *Perzival*, Helen M. Mustrad – Charles E. Passage, New York, 1961., 5.

22 Usp. Stefan Vander Elst, "Virtue and Equality in Medieval Latin Ruodlieb", u: Illinois Medieval Association, *Essays in Medieval Studies*, Illinois, 2011, 1-2.

23 Usp. Lech Marek, "The blessing of swords. A new look into inscriptions of the Benedictus type.", u: Acta Militaria Mediaevalia X, *Studia i materialy – Studies and materials*, Krakow – Sanok – Wrocław, 2014., 9.

24 Ibid, 9; Ps (144,1) "Blagoslovljen Jahve, hridina moja: ruke mi uči boju a prste ratu."

Razlog je što je srednjovjekovna vojna klasa bila vrlo moćna u tadašnjem društvu. Zanimljivo je da je sam papa uz pomoć mača krunio vladare Rimskog carstva, a prisutni bi izgovarali “*Christus Vincit Christus Regnat Christus Imperat*”.²⁵ Iz ovog istraživanja možemo zaključiti da su *Benedictus* mačevi bili izrađeni za ceremoniju inicijacije, ali su se upotrebljavali u borbi, **što** se može zaključiti po balansu i načinu izrade.²⁶

ZAKLJUČAK

Vidjeli smo da je mač u srednjem vijeku zastupljen gotovo u svim sferama ljudskog života, pa je tako integriran i u liturgiju. Crkva je u vitezovima prepoznala branitelje naroda, pa i nje same. Ipak, ta slava nije dugo trajala. Inskripcije s mača *Benedictus* nestaju u 14. stoljeću, a razlog je “kriza viteštva” što je blaga metafora za zločine koje su vitezovi **činili** siromašnim pripadnicima tadašnje Europe. Nažalost, **čovjek je biće gladno rata** i brani vlastite ideale na načine ne svojstvene vjeri koja svoje temelje ima u ljubavi. Element smrti sam po sebi općini i onoga koji ga nosi, pa preko krinke zaštite i poniznosti ugnjetava slabije. Ovaj esej kratki je osvrt na ljudsku povezanost sa željezom u njegovoj najsmrtonosnijoj formi, oružju, ali i jedna vrsta analogije o ljudskoj tendenciji da dobro okreće na loše. Čovjek je uvijek gladan znati više pa i na vlastitu štetu.

²⁵ *Ibid*, 14.

²⁶ *Ibid*, 12-14.

IZVORI I LITERATURA

1. Izvori

VON ESCHENBACH, WOLFRAM, *Perzival*, HELEN M. MUSTRAD – CHARLES E. PASSAGE,
A

Division of Random House, New York, 1961.

1.1. Neobjavljeni izvori

MLM, Medieval and Renaissance Manuscripts.

2. Literatura

BRETT, EDWIN J, *A Pictorial and Descriptiv Record of the organ and development of
Arms and Armour*, Sampson Low , London, 1894.

BOŠKOVIĆ, DORA – DAMIR DORAČIĆ, *Mačevi viteškog doba u Hrvatskoj. Mačevi
razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u zbirci oružja Hrvatskog povijesnog
muzeja u Zagrebu*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2009.

DAVIDSON, ELLIS, “The Ring on the Sword”, u: *Journal of the Arms and Armour
Society*, Vol. 11 No. 10, s.l., 1958.

ELIADE, MIRCEA, *Alkemičari i kovači*, GHZ, s.l., 1983.

ELIADE, MIRCEA, *Rječnik simbola*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021.

ELST, STEFAN VANDER, “Virtue and Equality in Medieval Latin Ruodlieb”, u: ILLINOIS
MEDIÆVAL ASSOCIATION, *Essays in Medieval Studies*, Muse project, Illinois,
2011, str. 1-14.

JORDAN, WILLIAM C., “The rituals of war: Departure for Curisade in Thirteenth-
Century

France”, u: WILLIAM NOEL – DANIEL WEIS (ur.), *The Book of Kings. Art, war
and the Morgan library’s Medieval Picture Bible*, Thirdly Milenium, London,
2002., str. 99-105.

MAREK, LECH, "The blessing of swords. A new look into inscriptions of the
Benedictus

type.", u: ACTA MILLITARIA MEDIAEVALIA X, *Studia i materialy – Studies and
materials*, Krakow – Sanok – Wrocław, 2014., str. 9-20.

NOSOV, KONSTANTIN, *Ancient and medieval siege weapons*, Lyons press, Connecticut,
2012.

OAKESHOTT, EWART, *The Archeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to
The Age of Chivalry*, The Boydell Press, Woodbridge, 1994.

OAKESHOTT, EWART, *A Knight and His Weapons*, Dufour Editions, Pennsylvania,
2008.

PEIRCE, IAN, *Swords of The Viking Age*, The Boydell press, Woodbridge, 2002.

PRAUNSPERGER, MILAN, *Oružje starih Hrvata*, Matica Hrvatska – Dominović, Zagreb
–
Solin, 2020.

ŠERCER, MARIJA, *Staro oružje*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1971.